

Joitakin näkökohtia sosiaalidemokraattien suhtautumisesta maanpuolustukseen talvisodan edellä*

Valtiotieteen tohtori Juhani Suomi

Maanpuolustuskysymys sai Suomessa 1930-luvulla keskeisen merkityksen. Samanaikaisesti kun maan turvallisuuspoliittista asemaa pyrittiin vahvistamaan ulkopoliittisin keinoin, koetettiin vaaran uhkaavia enteitä torjua myös parantamalla oleellisesti puolustusvalmiutta. Tämä tapahtui ensisijaisesti erityisesti perushankintaohjelmien muodossa.

Kaikesta huolimatta Suomi ajautui talvisotaan sotilaallisesti lähes valmistautumattomana. Julkisuudessa on toisinaan annettu ymmärtää, että tämä johtui lähinnä sosiaalidemokraattien viivyttävästi ja kaikinlaisia puolustusmenoja vastustavasta asenteesta. Tällaisten väitteiden vuoksi on aiheellista tarkastella puolueen suhtautumistapaa lähemmin; olihan kysymyksessä vuodesta 1937 lähtien talvisodan alkuun asti maan asioita johtaneen A. K. Cajanderin "punamultahallituksen" ¹⁾ toisesta

*) Lectio praecursoria väitöstilaisuudessa 25.4.1973.

¹⁾ A. K. Cajanderin kolmas eli nk. punamultahallitus nimitettiin 12.3.1937. Talvisodan sytyttyä se sai eduskunnalta yksimielisen luottamuslauseen. Siitä huolimatta se esitti 1.12.1939 eronpyyntönsä tehden näin tilaa sota-ajan vaatimalle entistä laajapohjaisemmalle koalitiolle, jonka johtoon tuli Cajanderin puoluetoveri Risto Ryti.

pääpuolueesta. Siihen on syytä jo senkin tähden, että ministeristön toisen pääpuolueen, maalaisliiton, tiedetään suhtautuneen koko varustelukysymykseen varsin myönteisessä sävyssä^{*)}.

Vielä 1920-luvulla sosiaalidemokraatit vastustivat valtiopäivillä ääri-vasemmiston tavoin varojen myöntämistä armeijan hankintoihin. Seuraavan vuosikymmenen puolella suhtautuminen kuitenkin muuttui kokonaisuutena ottaen suopeammaksi. Vaikka puheenvuorojen sävy pysyikin perushankintojen vastaisena, ryhmä tunnusti määrärahojen tarpeellisuuden. Sitä paitsi kielteinen asenne ilmeni useimmin määrärahojen supistamisvaatimuksina eikä niinkään niiden ehdottomana torjumisena.^{*)}

Vuoden 1936 kuluessa saatiin uusia todisteita sosiaalidemokraattien vastustavan kannan lievenemisestä. Vaikka puolueen vaalitunnus olikin vielä hengeltään perushankintojen vastainen, antoi puolueen kiistämättömän johtajan Väinö Tannerin puoluekokouksessa pitämä puhe kuitenkin viitteitä asenteiden muutoksesta. Tanner nimittäin lausui, että työväen oloissa aikaansaatuun parannukseen jälkeen tämäkin väestöryhmä oli saanut jotakin puolustettavaa, ja siksi se ei enää suhtautuisi kielteisesti puolustuslaitokseen. Liiallista asevarustelua oli Tannerin mielestä kuitenkin toistaiseksi koetettava hillitä.^{*)}

Tämän mukaisesti asennoitui sitten sosiaalidemokraattinen eduskuntaryhmäkin: sen taholta vakuutettiin useampaan otteeseen työväestön olevan valmis puolustamaan maata vihollista vastaan, ja toisaalta kuitenkin uudistettiin vuoden 1937 puolustusbudjetin osalta samat vähennysehdotukset kuin edellisenäkin vuonna. Mistään periaatteellisesta vastustavasta kannasta ei kuitenkaan enää ollut kysymys. Tällainen asennoituminen johtui nimittäin osaksi siitä, ettei oltu valmiita hyväksymään sellaista puolustusmenojen lisäystä, joka saattaisi estää yhteis-

*) Vrt. esim. MI:n keskushallituksen ptk. 30. 1. 1938, MI:n eduskuntaryhmän ptk. 3. 3. 1938 ja eduskuntaryhmän valtuuskunnan ptk. 18. 3. 1938, Keskustan ja maaseudun arkisto (KMA); Ilkka 12. 2. 1938 "Perushankinnat", 24. 4. 1938 "Talonpoikaisväestö on valtakunnan olemassaolon ja itsenäisyyden vankin turva"; Maakansa 19. 3. 1938 "Varusteluja joudutetaan", 24. 3. 1938 "Puolustuslaitoksen perushankinnat".

*) Vrt. Vilho Tervasmäki, Eduskuntaryhmät ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917—1939. Mikkeli 1964, ss. 192—206, 214—228 passim.

*) Väinö Tanner, Kahden maailmansodan välissä. Muistelmia 20- ja 30-luvuilta. Helsinki 1966, ss. 221—222.

kunnallisten uudistusten toimeenpanon. Ilmeisesti vieläkin tärkeämpi tekijä oli se, ettei perushankintaohjelman, nk. uusitun hätäohjelman, sisältöä tunnettu tarkemmin. Eduskunnassa korostettiinkin, ettei vasemmistoa saataisi vakuutetuksi ehdotettujen määrärahalisäysten tarpeellisuudesta niin kauan kuin useaan eri otteeseen esitetyt pyynnöt yksityiskohtaisen puolustuslaitoksen tarpeita erittelevän selvityksen laatimisesta kaikuisivat kuuroille korville. Sotilaspiirien ainaisten uusien vaatimusten todettiin vain vahvistaneen epäilyksiä perushankintaohjelmien epäselvyydestä.⁵⁾

Puolustuskysymys ulotti vaikutuksensa myös kevättalven 1937 hallitusneuvotteluihin. — Sosiaalidemokraatit olivat jo syksyllä 1936 pyrkineet hallitukseen, mutta epäonnistuneet silloin P. E. Svinhufvudin vastustuksen vuoksi.⁶⁾ Kun viimeksi mainittu sitten joutui helmikuussa 1937 suoritetussa presidentinvaalissa syrjään tasavallan päämiehen paikalta, puolue näki tilaisuutensa tulleen. Toisaalta oltiin tietoisia siitä, että hallitusyhteistyöhön osallistuminen pudottaisi lopullisesti pohjan puolueen vuonna 1930 hyväksytyltä aseistariisunnalle perustuvalta maanpuolustusohjelmalta⁷⁾). Nimenomaan Tanner korosti tätä näkökohtaa useampaankin otteeseen todeten hallitukseen astumisen edellyttävän aikaisemman kannan tarkistusta ja ”ohjelman muokkaamista”: olisi hyväksyttävä puolustusmenojen lisääminen tai ainakin niiden pysyttä-

⁵⁾ Vrt. Valtiopäivät (Vp) 1936, Ptk:t I, ss. 108—109, 434, 806, 817—818, 820, 823, 828—829, 833—835, 836, 837—838, 845—847, 851, 853—854, 858. Vrt. myös mitä Tanner mt., ss. 222—223.

⁶⁾ Puolutoimikunnan toimintakertomus vuodelta 1936, sos.dem. puolueuuvoston ptk. 7.3.1937, Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto (SDPA). MI:n eduskuntaryhmän valtuuskunnan ptk. 29.9.1936, KMA. Tanner 1966, s. 179, Svinhufvudin suurta luottamusta nauttinut Hjalmar Procopé kertoo muistiinpanoissaan presidentin maininneen, että hän oli estänyt sekä sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen että puolueen kanssa muodostettavan koalition syntymisen, ja että hän tässä yhteydessä oli antanut eduskunnan ymmärtää, että ellei porvarillista ministeristöä saataisi aikaan, tulisi hän joko hajottamaan valtiopäivät tai mahdollisesti eroamaan (Hjalmar Procopén muistiinpanot 8.10.1936, Hjalmar Procopén kokoelma k. 25, Valtionarkisto). Lähes samanlainen tieto sisältyy G. A. Gripenbergin Svinhufvudin kanssa käydystä keskustelusta laatimaan päiväkirjamuistiinpanoon (G. A. Gripenbergin päiväkirja 22.1.1937, G. A. Gripenbergin kokoelma, Valtionarkisto).

⁷⁾ Vuoden 1930 maanpuolustusohjelmasta eslm. Suomen Sosialidemokraatti (SS) 9.—11.1.1930 ”Sos.-dem. puolueen maanpuolustus- ja ulkopoliittinen ohjelma”.

minen silloisella tasolla.⁹⁾ Tätä ei pidetty liian korkeana hintana siitä, että puolue pääsisi vihdoinkin yli yhdeksänvuotisen oppositiossa olon jälkeen uudelleen vallan kahvaan. Hallitusohjelmasta päästiin pian yksimielisyyteen maalaisliittolaisten kanssa. Puolue hyväksyi jopa nekin ohjelmakohdat, joissa todettiin hallituksen ottavan huolekseen puolustuslaitoksen jatkuvan lujittamisen ja ryhtyvän samalla harkitsemaan, miten maanpuolustukselle välttämättömät perushankinnat sekä taloudellinen puolustusvalmius voitaisiin edullisimmin toteuttaa¹⁰⁾.

Cajanderin hallituksen tultua nimitetyksi oli edessä väistämättä uuden asennoitumistavan motiivien selvittäminen sosiaalidemokraattiselle kenttäväelle ja puolueen kannattajajoukoille. Sen teki itseoikeutetusti Tanner kaikella arvovallallaan. Helsingin työväentalolla 1. 4. pitämässään puheessa hän toisti kokonaan uuteen poliittiseen tilanteeseen viitaten edellä esitettyjä seikkoja ja vakuutti samalla puolueen "tunnustavan nyt täysin maanpuolustuksen tarpeellisuuden ja olevan valmis tekemään siinä suhteessa voitavansa." Tosin hän ei nytkään unohtanut korostaa sosiaalisten parannusten merkitystä tässä yhteydessä, mutta tämä ilmeisestikin tapahtui lähinnä kentän rauhoittamiseksi, etenkin kun Tanner julisti samassa puheessaan, että sosiaalidemokraatit olivat mukautuneet uusittuun hätäohjelmaan.¹⁰⁾

Omaksutusta uudesta kannasta pidettiin johdonmukaisesti kiinni. Omasta piiristä silloin tällöin kuuluvat tyytymättömyyden ilmaukset tukahdutettiin useimmiten viittauksin hallitusyhteistyön vaatimiin uhrauksiin. Tähän perusteluun vedottiin sitten myös syksyn 1937 tulo- ja menoarviokeskustelussa. Joissakin puheenvuoroissa ei tosin maltettu olla valittamatta, että maanpuolustukseen, "suorastaan tuottamattomaan tarkoitukseen", oli jouduttu ehdottamaan lisämäärärahoja. Kaikesta päättäen kritikointi tapahtui kuitenkin lähinnä vanhasta tottumuksesta, sillä lähes samaan hengenvetoon oltiin valmiita tunnustamaan maanpuolustuksen suuret tarpeet, ja vakuutettiin sosiaalidemokraattien tulevan hyväksymään puolustusmenot ja määrärahojen

⁹⁾ Sos. dem. eduskuntaryhmän valmistavan valiokunnan ptk. 25. 2. 1937; sos. dem. puolueuuevoston ptk. 7. 3. 1937, SDPA.

⁹⁾ Hallitusohjelmasta valtioneuvoston (VN) ptk. 12. 3. 1937, ss. 369—370.

¹⁰⁾ SS 2. 4. 1937 "Valtapuolueittemme yhteishallitus on luonut kokonaan uuden poliittisen tilanteen". Väinö Tanner, Itsenäisen Suomen arkea. Valikoima puheita. Helsinki 1956, ss. 259—260.

lisäykset.¹¹⁾ Puolueen pää-äänenkannattaja julisti samanaikaisesti omalla tahollaan aseistariisuntaohjelmien ajan olevan ohitse.¹²⁾ Vain muutamia viikkoja myöhemmin puolueoimikunta kruunasi käynnissä olleen asennemuutoksen asettamalla J. W. Kedon esityksestä komitean laatimaan ehdotusta uusia olosuhteita vastaavaksi puolustus- ja ulkopoliittiseksi ohjelmaksi.¹³⁾ Tältä pohjalta voidaan hyvin ymmärtää pääministeri Cajanderin tyytyväisyys, kun hän joulun 1937 edellä totesi, ettei puolustuskysymys ollut Suomessa enää mikään puoluekysymys vaan päinvastoin kaikkien poliittisten ryhmittymien harrastama asia.¹⁴⁾

Täysin ilman sorääniä ei uuden asenteen omaksuminen sosiaalidemokraattien keskuudessa kuitenkaan tapahtunut. Puolueen piirissä sai nimittäin kannatusta myös johdon ajamasta uudesta yleislinjasta poikkeava merkitykseltään tosin vähäiseksi jäänyt mielipidesuunta, joka halusi asettaa selvät rajat myönnytyksille ja vastusti kaikkia uusia sotilaallisiin tarkoituksiin ehdotettuja määrärahoja. Tämän suunnan henkisenä johtajana oli entinen puoluesihteerä K. H. Wiik, joka edusti puolueen johtoportaan vuoden 1930 ohjelman pasifistis-antimilitaristisia ihanteita epäilemättä puhtaampina.

Näkyvimmin puoluejohdon ja "wiikiläisten" katsantokannat törmäsivät toisiinsa talvella 1938 valmistuneen yli 2900 miljoonaan markkaan päätyvän uuden perushankintaohjelmaehdotuksen suhteen.¹⁵⁾ Wiik työskenteli tarmokkaasti puolustusmenojen lisäämistä vastaan asettaen kysymyksen alaiseksi, oliko hallituksessa olo todella niin tärkeää, että puolueen sen vuoksi kannatti luopua tärkeimmistä vaatimuksesta, sotilasmenojen supistamisesta. Hän julkaisi asiasta useita lento-

¹¹⁾ Vp 1937, Ptk:t II, ss. 1223, 1226 (lainaus), 1250—1251, 1976—1977, 1985—1987. Vrt. myös puolueuuevostossa 14. 11. 1937 käyty keskustelu (sos. dem. puolueuuevoston ptk. 14. 11. 1937, SDPA).

¹²⁾ SS 9. 11. 1937 "Pohjoismaat Kansainliitossa".

¹³⁾ J. W. Keto — Sos. dem. puolueoimikunta 14. 12. 1937 (jäljennös), K. H. Wiikin kokoelma (KHVK) k. 13 II 15, 1, Valtionarkisto (VA). Sos. dem. puolueoimikunnan ptk. 10. 1. 1938 liitteineen, SDPA.

¹⁴⁾ Kansallisen edistyspuolueen puoluevaltuuston ptk. 4—5. 12. 1937, Kansallisen edistyspuolueen kokoelma (KEPA) k. 8, VA.

¹⁵⁾ Perushankintaohjelmaehdotuksen yksityiskohdista perushankintaohjelmakomitean salainen mietintö 17. 2. 1938, T 7755/20—33, Sota-arkisto (SA). Eduskunnalle 21. 3. 1938 annetussa hallituksen esityksessä ohjelman loppusummaa oli supistettu n. 200 milj. mk:lla (Vp 1938, Asiakirjat I, hallituksen esitys 20).

lehtisiä ja käytti puolueuuevostossa ja eduskuntaryhmässä useita sitä koskevia puheenvuoroja saaden kannatusta kuitenkin vain Mikko Amupujalta. Wiikin suurimmaksi saavutukseksi jälkin maaliskuun lopulla 1938 Helsingin työväentalolla järjestetty kokous, jossa hän sai laajempaa kannatusta perushankintoja vastustavalle kannalleen.¹⁶⁾

Työväentalon nk. metelikokouksella ei kuitenkaan ollut vaikutusta puoluejohdon asennoitumiseen. Jo tammikuun 3. päivänä Tanner totesi radioesitelmässään näyttävän siltä, että perushankintamenojen lisäämiseen olisi pakko ryhtyä.¹⁷⁾ Mahdollisen vastakkaisen mielialan syntyminen pyrittiin estämään jo ennakolta kieltämällä puoluelehtiä käsittelemästä asiaa.¹⁸⁾ Pian tämän jälkeen Helsingin työväentalolla pitämässään puheessa Tanner antoikin sitten selvästi ymmärtää sosiaalidemokraattien tulevan suostumaan varustelujen lisäämiseen.¹⁹⁾ Näin tapahtuikin: puolueuuevosto ja eduskuntaryhmä asettuivat uuden perushankintaohjelman taakse. Tässä yhteydessä on syytä korostaa, että puoluelinten käsitellessä asiaa sekä Tanner että puoluesihteeri Aleksi Aaltonen esittivät myönteisen asennoitumisen hallituksessa olon vaatimana uhrauksena ja hallitusyhteistyön jatkamisen edellytyksenä.²⁰⁾

Sosiaalidemokraattisen puolueen suhtautuminen perushankintoihin heijastui sitten myös vuoden 1939 puolustusbudjetin laadintaan: määrärahat kasvoivat suuremmiksi kuin milloinkaan aikaisemmin. Cajander on myöhemmin kertonut, ettei valtioneuvoston raha-asiainvalidiokunnassa tarvinnut silloin lainkaan äänestää.²¹⁾ Tämä tuskin olisi ollut mahdollista, elleivät sosiaalidemokraatit olisi joustaneet.

Sosiaalidemokraattisen kenttäväen asennoitumista seurattessa voi

¹⁶⁾ Wiikin vastustusasenteesta esim. sos.dem. puoluetuimikunnan ptk:t 10. 1. 1938 ja 18. 1. 1938, puolueuuevoston ptk. 13. 3. 1938, eduskuntaryhmän ptk. 7. 4. 1938, SDPA; "Työväki ja varusteluvimma. Uuden perushankintaohjelman johdosta.", KHWK k. 13 II 15, 1; Anna Wiik — Tekla Westlin 7. 4. 1938, KHWK k. 39 XVII 3.

¹⁷⁾ SS 6. 1. 1938 "Palkkataso maassamme on jatkuvasti alhainen".

¹⁸⁾ Sos.dem. puolueuuevoston ptk. 13. 3. 1938.

¹⁹⁾ Tanner 1956, ss. 277—286.

²⁰⁾ Sos.dem. puolueuuevoston ptk. 13. 3. 1938. Sos.dem. eduskuntaryhmän ptk. 7. 4. 1938.

²¹⁾ A. K. Cajanderin selostus kannastaan puolustusmäärärahoihin ja yleensä maanpuolustusvarusteluun 3. 10. 1941 (jäljennös), ss. 4—5, Pk n:o 1046 (SA). "Hajamuistelmia hallituskaudelta 12. 3. 1937—1. 12. 1939", ss. 1—2, Eljas Erkon arkisto (EEA), Sanoma Oy:n arkisto.

todeta, että perushankintoihin mukautuminen sujui kivuttomimmin Karjalassa. Tähän näyttää vaikuttaneen viipurilaisen Kansan Työn hedelmällisen mielipiteiden muokkauksen ohella itärajan läheisyydestä johtuva turvattomuuden tunne.²³⁾ Olihan Suomen turvallisuuspoliittista ajattelua koko itsenäisyyden ajan hallinnut käsitys Neuvostoliiton taholta uhkaavasta vaarasta.²⁴⁾

Vaikka hallitusvastuussa pysyttäytyminen olikin Tannerin esiintymisestä päätellen se syy, jolla edelleen oli suurin vaikutus puolueen asennoitumiseen, on kuitenkin todettava, että ulkopoliittiset tekijätkin olivat vähitellen saamassa merkitystä tässä suhteessa. ”Wiikiläisten” suhtautumistapaan niillä oli ollut keskeinen vaikutus oikeastaan koko ajan. Vastustus oli nimittäin suurelta osin perustunut käsitykseen, että puolustusmenojen kasvu koituisi viime kädessä Saksan eduksi, koska armeijan ja nimenomaan sen upseerien katsottiin — sosiaalidemokraattien yleisen katsantokannan mukaisesti — olevan Saksalle myötämiehlisiä ja siten epäluotettavia. Tästä syystä varustelupoliitiikan tielle siirtymisen ehtona vaadittiin mm. takeita, jotka Wiik kiteytti vaatimukseksi, että armeijan olisi pysyttävä Suomen puolustuslaitoksena ja Suomen puolustuslaitoksena. Tätä pidettiin tärkeänä yksinomaan jo Neuvostoliiton epäluulojen vuoksi.²⁴⁾

Myös puolueesta keväällä 1937 erotetun ASS:laisen oppositioryhmän asennoitumisen olivat koko ajan määränneet ulkopoliittiset näkökohdat. Vaikka se yleensä esiintyi samassa rintamassa Wiikin ympärille ryhmittyneen vasemmistosiiven kanssa, se oli puolustuskysymyksessä lähtenyt kuitenkin eri tielle ja omaksunut puoluejohdon suosittaman myönteisen asenteen. Tämä ei kuitenkaan tapahtunut hallitusratkaisun vuoksi, vaan sen tähden, että varustautumisen katsottiin tarjoavan ainoan keinon

²³⁾ Vrt. mitä tästä Hannu Soikkanen, Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Helsinki 1970, ss. 435—438.

²⁴⁾ Neuvostoliiton roolista Suomen ulkopoliitikassa vrt. Juhani Suomi, Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitikassa 1937—1939. I. Helsingistä Erkkoon. Helsinki 1973, passim.

²⁴⁾ Vrt. Vp 1936, Ptk:t I, s. 820 (Wiikin vaatimus); sos.dem. eduskuntaryhmän valmistavan valiokunnan ptk:t 25. 2. 1937 ja 11. 3. 1937, puoluetoimikunnan ptk:t 10. 1. 1938 ja 18. 1. 1938, puolueuuevoston ptk:t 7. 3. 1937, 13. 3. 1938, 16. 10. 1938, eduskuntaryhmän ptk. 7. 4. 1938, SDPA; ”Työväki ja varusteluvimma.” Wiikin em. lentolehtinen; ”Suomikin varusteluvimman uhrina”, Finlands försvarsproblem”, KHWK k. 39 XVII 1; ”Eriävä mielipide”, KHWK k. 39 XVII 3.

fasismin ja nimenomaan Saksan hyökkäysuhan torjumiseen. Puolustusmäärärahoja käsiteltäessä oppositioryhmä vetosikin aina tavalla tai toisella Kolmannen valtakunnan muodostamaan vaaraan, jota vastaan työväestön väkautettiin puolustavan maata viimeiseen veripisaraan saakka.²⁵⁾

Saksan maaliskuussa 1938 suorittaman Itävallan valtauksen jälkeen sosialidemokraattisen puolueen johto antoi eräissä yhteyksissä ymmärtää, että varustautuminen tapahtui jonkinlaisessa ”kaiken varalta Saksaa vastaan”-hengessä.²⁶⁾ Berliinin suunnitelmia kohtaan tunnettiin varmasti epäluuloja, mutta vaikuttaa kuitenkin siltä, että em. mielikuvaa pyrittiin tietoisesti käyttämään hyväksi ja tekemään varustelupolitiikan tielle astuminen ”henkisesti” helpoksi. Varsinaiset epäluulot näyttävät nimittäin kohdistuneen — kuten yleensä suomalaisten — ensisijaisesti itään.²⁷⁾ Kuvaava on tässä suhteessa Tannerin lokakuussa 1938 puolue-neuvostossa pitämä yleispoliittinen tilannekatsaus, jossa hän mm. totesi sosiaalidemokraattien saaneen hallituksessa ollessaan useampaankin otteeseen vaikutelmia siitä, että Moskovassa suunniteltiin Suomen miehittämistä siinä tapauksessa, että sota syttyisi Neuvostoliiton ja Saksan välillä.²⁸⁾ —

Jos lopuksi palaamme uudelleen alussa mainittuihin sosiaalidemokraattien viivyttävää ja vastustavaa kantaa koskeviin väitteisiin, voidaan jo tämän ylimalkaisen ja päälinjoja hahmottavan esityksen perusteella todeta, että väitteet ovat liiaksi yleistäviä ja kärjistettyjä, ainakin niiden vuosien osalta, joilla teoreettisesti ajatellen oli keskeisin merkitys talvisodassa sittemmin puuttuneen materiaalin mahdollisia hankintoja ajatellen.

²⁵⁾ Vrt. esim. Vp 1937, Ptk:t II, ss. 1985—1987; Soihtu 6. 12. 1937 ”Suomen itsenäisyyden 20-vuotispäivänä”, 31. 3. 1938 ”Fascismia vastaan kahdella rintamalla”; valtiollisen poliisin tilannekatsaus 4/huhtikuu 1938, A. K. Cajanderin paperit (AKCP) s. V.

²⁶⁾ Sos.dem. puolue-neuvoston ptk. 13. 3. 1938. Vrt. myös mitä Vp 1938, Ptk:t I, ss. 304, 596.

²⁷⁾ Tästä yksityiskohtaisemmin Suomi mt., passim.

²⁸⁾ Sos.dem. puolue-neuvoston ptk. 16. 10. 1938.